

A.J.J. van 't Riet, *'Meeten, boren en besien'. Turfwinning in de buitenrijnse ambachten van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1680-1800* (Hilversum: Verloren, 2005) 409 p. ISBN 906550883X. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Leiden.

In grote delen van het Hollands-Utrechtse laagveengebied is vanaf de zestiende eeuw turf gewonnen door het veen metersdiep onder de waterspiegel weg te baggeren. De vraag naar brandstof was groot en het werk was arbeidsintensief, zodat de bevolking van een 'vervening' in korte tijd sterk toenam en in het voorjaar veel seizoenarbeiders aantrok. Het was echter geen duurzaam bedrijf, binnen enkele generaties bleven slechts grote waterplassen achter.

De overheden probeerden vanaf het begin van het turfbaggeren de schadelijke gevolgen in te dammen door waarborgen te eisen die hun inkomsten uit de grondbelasting veilig zouden stellen. Omdat dit systeem in de tweede helft van de zeventiende eeuw niet goed bleek te werken voerde Rijnland in 1680 een nieuw verveningsreglement in. Voor nieuwe verveningen werd voortaan nog slechts toestemming verleend indien er bij voorbaat een uitgewerkt plan met tijdschema werd ingediend, waarbij de uiteindelijke droogmaking inbegrepen was.

Het nieuwe reglement en de georganiseerde vervening leveren de archivalische bronnen waarmee het mogelijk is de voortgang van de turfwinning in Rijnland na 1680 goed te volgen. Het gaat in deze periode vooral om de gebieden ten noorden van de Oude Rijn, de 'buitenrijnse ambachten'. Deze turfwinning is het onderwerp van het proefschrift van A.J.J. van 't Riet.

De auteur is duidelijk gegrepen door de grote veranderingen die de turfwinning in de lokale samenleving tweegebracht. Onderzoek naar de Hollandse turfwinning concentreert zich in de regel op de vraag hoeveel turf waar en wanneer is gewonnen. Met andere woorden, welke bijdrage leverde het gewest Holland aan de eigen behoefte aan energie en in hoeverre was men afhankelijk van import uit andere delen van het land. Van 't Riet gaat deze vragen niet uit de weg, maar wil zich eigenlijk richten op de lokale betekenis van de turfwinning, voor veenlieden, arbeiders, schippers en alle andere inwoners van zijn gebied.

De auteur heeft een indrukwekkende hoeveelheid archiefbronnen gevonden en doorgenomen. In de laatste jaren van zijn onderzoek was hij werkzaam bij het Streekarchief Rijnlands Midden, waar hij veel van het benodigde materiaal onder handbereik had. Heel veel van dat materiaal wordt gepresenteerd, in de voorbeelden die hij in de tekst geeft en in bijlagen. Teveel, naar mijn smaak. In een hoofdstuk over de gevolgen voor de beroepsstructuur worden onder het kopje 'scheepsbouw' voor ieder ambacht alle scheepsbouwers en scheepswerven genoemd die in de bronnen gevonden zijn, met de jaartallen en bijzonderheden die bij elke vermelding hoorden (p. 285-293). Omdat het om weliswaar veel, maar zeer verspreide en veelal toevallige gegevens gaat, kan de auteur na al zijn moeite weinig anders dan concluderen dat turfwinning stimulerend werkte voor de scheepsbouw, maar niet in alle dorpen (p. 299). Ook al de namen van 'bovenlanders', seizoenarbeiders die voornamelijk uit Duitsland kwamen, die in notariële en rechterlijke archieven en overlijdensregisters genoemd worden zijn in een bijlage opgenomen, ongeveer 130 in totaal. Dit zijn allemaal toevallige vermeldingen, het blijft gissen naar het aantal en de betekenis van de trekarbeiders die op enig moment naar deze verveningen kwamen.

Op het moment dat de auteur overstapt van de opsomming naar de grote lijn gaat het jammer genoeg vaak mis. Van 't Riet heeft geen idee hoe om te gaan met kwantita-

tieve bronnen. In het vierde hoofdstuk bijvoorbeeld, over de veenlieden, probeert hij de beroepsstructuur van het onderzoeksgebied te reconstrueren, met het aantal huishoudens werkzaam in de veenderij. De twee belangrijkste ijkpunten zijn voor hem 1680 en 1742. Twee verschillende belastingbronnen, respectievelijk het kohier op het gemaal en de personele quotisatie, liggen hieraan ten grondslag. Vergelijking leert hem dat het aantal personen in de veenderij in deze periode sterk afnam, van 222 naar 118, maar het is sterk de vraag wat hij hier precies vergeleken heeft. In 1680 wordt 58 procent van de hoofden van huishoudens niet in de belasting aangeslagen en arbeider genoemd, in 1742 is 84 procent ‘niet taxabel’. Specifieke beroepen zijn alleen genoemd voor degenen die wel zijn aangeslagen. Beide belastingen zijn duidelijk zo anders opgezet dat de uitkomsten absoluut niet op deze directe wijze vergelijkbaar zijn (p. 134-140).

In zijn betoog en in de conclusie schrijft Van 't Riet dat halverwege de achttiende eeuw een zevende deel van de turfproductie binnen de buitenrijnse ambachten zelf gebruikt werd (p. 214, 333 en 337). Het gaat om 35.000 van 180.000, dus eigenlijk om ruim een vijfde. Van 't Riet komt tot een zevende omdat hij de consumptie vaststelt op grond van een huizentelling uit 1742, terwijl toevallig in 1741 de turfproductie het eenmalig record van 254.000 roeden haalt (p. 111). De productiecijfers schommelen echter van jaar op jaar zo hevig dat de auteur hier toch echt naar het meerjarig gemiddelde had moeten kijken en niet naar de toevallige uitschieter.

Het consumptiecijfer van 35.000 roeden baseert Van 't Riet overigens op de mijns inziens te hoge schatting dat huishoudens minstens tien roeden gebruiken (p. 213-214). Op andere plaatsen vergelijkt hij zijn uitkomsten met de cijfers die Van Zanden heeft gegeven voor de totale Hollandse behoefte aan turf (negen miljoen turftonnen rond 1750, p. 123 en 333), waarbij hij niet in de gaten heeft dat deze uitkomsten niet te combineren zijn. Van Zanden gaat in het aangehaalde artikel immers uit van een behoefte van bijna twaalf tonnen turf per *persoon*, tegenover de ruim tien roeden (= ongeveer negentig turftonnen) per *huishouden* bij Van 't Riet. Bij de meestal aangehouden gemiddelde omvang van bijna vier personen voor het Hollandse huishouden in de achttiende eeuw is het turfverbruik volgens Van 't Riet dus twee keer zo groot als bij Van Zanden.

Lezen is overigens ook niet de sterkste kant van de auteur. Op p. 78 haalt hij mijn artikel over de turfwinning rond Sluipwijk aan (gepubliceerd in *NEHA-Jaarboek* 58 (1995) 149-171) om vast te stellen dat ik ergens naast zit. In de toelichtende voetnoot schrijft hij dat ik het mij toegeschreven standpunt weliswaar niet zo opschrijf, maar wel bedoeld moet hebben. In het betreffende artikel schrijf ik echter tot driemaal toe, in inleiding, betoog en conclusie, dat de turfwinning rond Sluipwijk na 1680 pas heel langzaam op gang kwam en eerst in de tweede helft van de achttiende eeuw tot ont-plooiing kwam. Dat ik daarmee dus eigenlijk bedoel dat de uitbreiding van de turfwinning vrijwel direct in 1680 inging is voor mijzelf dan ook een grote verrassing.

Alles bij elkaar is dit een proefschrift waarin een groot aantal gegevens over de Hollandse vervening in de achttiende eeuw bij elkaar zijn gebracht. Het is echter een gevaarlijk boek voor snelle lezers die alleen naar de conclusies kijken, omdat de onderliggende redeneringen in veel gevallen niet goed onderbouwd zijn.

Johan Kamermans  
Nederlands Tegelmuseum, Otterloo